

TEKSTILNO RUKOTVORSTVO HRVATA U BARANJI

NERINA ECKHEL

Etnografski muzej
41000 Zagreb
Mažuranićev trg 14

UDK 391

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Priljeno: 22. 01. 1992.

Prikaz donosi opće značajke procesa proizvodnje tekstila kakav se zadržao u autarkičnoj ekonomici baranjskih sela do pedesetih godina 20.st., s obzirom na vrste sirovina, njihov uzgoj i obradu, korištenje potrebnih alatki te poznavanje tehnika izrade i načina ukrašavanja pojedinih predmeta. Dosada skupljena građa (pisana i predmetna) daje dovoljno podataka za opće spoznaje, ali i obavezuje na podrobniju analizu svakog od spomenutih segmenata vještina tekstilnog rukotvorstva na ovim prostorima.

Vještine tekstilnog rukotvorstva svoje korijene nalaze u prvim počecima kultivirana življenja, u iskonskoj potrebi čovjeka da se prilagodi životu na zemlji, a to znači i da se zaštititi od studeni - pokrivanjem i odjećom.

I dok je zaogrnut životinjskom kožom šibljem ispreplitao ogradu oko svoje nastambe ili pleo malu spremnicu u koju će sakupiti šumske plodine, vjerojatno je naslutio da bi ispreplitanjem mogao načiniti i komad pokrivala. Da je rano naučio kako usukati nit i da te niti prilikom ispreplitanja moraju biti napete, svjedoče nam arheološki nalazi - pršljenovi za vretena i kameni utezi za vertikalni tkalački stan - iz predpovijesnih razdoblja.

Ovom prigodom nećemo se zadržati na tumačenju slijeda razvoja tekstilnog umijeća. Dostatna je tek konstatacija, koja proizlazi iz uvida u bogatu etnografsku građu, da je tekstilno rukotvorstvo, iako uvijek relativno primitivnim načinom izrade, u pojedinim sredinama postiglo zavidnu visinu u raznolikosti i kvaliteti izrađevina. To su u prvom redu nošnja i ostali predmeti svakodnevnih namjena: plahte, ručnici, stolnjaci, pokrivke, ćilimi i sl. U njima se razabiru gotovo nesagledive kombinacije korištenja sirovina, tehnika izrade, kolorita i ornamentike, što je u okvirima tek nekih tehnoloških zadanosti, uvijek rezultat individualne kreativnosti.

I dok su npr. o nošnji kao predmetu koji između ostalog oslikava i identitet jedne zajednice, ili o različitim modalitetima nošnje unutar iste zajednice, napisane brojne studije, pritom se često zaboravljalo naglasiti da su svi ti materijali koji omogućuju takvu komparaciju i stupnjevanje nastali zahvaljujući poznavanju i korištenju pojedinih vještina tekstilnog rukotvorstva. Svaki je raport u tkanju ili vezu zapravo "kod" prepoznatljivosti, odnosno slovo "i" u riječi identitet promatrane cjeline.

To se možda najbolje potvrđuje na tekstilnom etnografskom inventaru Baranje, gdje ćemo npr. po pregači istog kroja, ali otkanoj drugom tehnikom ili bojom vune moći prepoznati porijeklo, životnu dob i društveni status žene koja je oblači.

I u hrvatskoj Baranji prve tragove tekstilnoga rukotvorstva susrećemo u glinenim pršljenovima za vretena i utezima tkalačkog stana pronađenim u grobovima iz brončanog i željeznog doba u Kozarcu i Batinoj Skeli (Minichreiter 1987, 76). Iako nam ovi nalazi, naravno, ne mogu pomoći u tumačenju etnografskog tekstilnog inventara i umijeća baranjskih sela, kakvo se pamti i čuva do današnjih generacija, oni nam uz ostale arheološke nalaze i pisane izvore svjedoče o povijesnim strujanjima, ali i o kontinuitetu življenja na ovim prostorima od najstarijih vremena do danas, a time i o kontinuitetu proizvodnje tekstila.

Narušavanje mirnog tijeka suživota koje se na području Baranje događa od ljeta 1991. i svirepo namjerno zatiranje svega hrvatskog na tom prostoru, povod je nastanku ovog rada. Jer upravo su Hrvati (Baranjski Šokci) kao većinsko pučanstvo u tradiciji svakodnevnog življenja najbolje i najduže održali mnoge etnografske karakteristike, koje su relevantne za stvaranje kulturološke slike Baranje u vremenskom i prostornom slijedu. To se sa sigurnošću može reći za tradicijsku proizvodnju tekstila i upotrebu nošnje, što ostale etničke zajednice napuštaju znatno ranije. (Pinterović 1954, 77; Šarošac 1986, 7).

Prikaz tekstilnog rukotvorstva Baranje temeljen je na:

- podacima iz Upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije Centra za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (tema 88-95) ¹

- dosada objavljenim stručnim radovima o tekstilnim sirovinama i nošnji Baranje (Lechner 1954, 1962, 1967, 1977); ²

- zabilješkama s terenskih istraživanja; ³

- podacima iz dokumentacije i uvidom u fundus tekstilne građe iz Baranje u Etnografskom muzeju u Zagrebu; ⁴

- relevantnoj literaturi navedenoj na kraju teksta.

Navedeni izvori pokrivaju gotovo cijelo područje "baranjskog trokuta", tj. prostora između Drave, Dunava i granice s Mađarskom, odnosno dijela bivše mađarske županije Baranja koji je Trianonskim ugovorom iz 1921. pripao našoj zemlji.

Iz tumačenja srodnosti i razlika pojedinih etnografskih karakteristika hrvatske Baranje razabire se podjela područja na podravski i podunavski dio, koja se nazire i u geografskoj orijentiranosti naselja prema rijekama Dravi i Dunavu.

Tako od hrvatskih "šokačkih" naselja u podunavski dio Baranje spadaju: Podolje, Gajić, Draž, Topolje i Duboševica, a u podravski dio sela: Torjanci, Baranjsko Petrovo Selo, Luč, Šumarina i Branjin Vrh. Svako od ovih područja u rodbinskim, kulturnim i privrednim vezama ima kontakata i s određenim selima ili cjelinama na mađarskoj strani.

¹ Podaci su sakupljeni 1964, 1969, 1970, 1973. u dvanaest baranjskih sela. To su: Čeminac, Darda, Lug, Šumarina, Zmajevac, Baranjsko Petrovo Selo, Branjin Vrh, Duboševica, Jagodnjak, Torjanci, Kopačevo i Gajić.

² U radovima /vidi popis literature/ iznosi se građa sakupljena u selima: Šumarina, Branjin Vrh, Torjanci, Luč, Draž, Topolje i Duboševica.

³ Zdenka Lechner, koja je boravila u Baranjskom Petrovom Selu 1954, ljubavno mi je stavila na raspolaganje svoje dosad neobjavljene terenske zapise. Na tome joj najsrdačnije zahvaljujem. Osobno sam istraživala u selu Draž 1985.

⁴ Predmeti su sakupljeni od kraja 19. do polovice 20.st.

U etnografskoj slici Baranje spomenuta podjela najbolje je uočljiva u oblačenju, češljanju i pokrivanju glave Baranjski, pa stoga i *Podravke* i *Podunavke* razlikuju našu nošnju od njihove (Lechner 1967, 217).

A kad je riječ o nošnji, razlike su uočljive tek u finalnom oblikovanju i načinu oblačenja pojedinih njenih dijelova, dok je proces dobivanja materijala za izradu nošnje i ostalih tekstilija identičan na cijelom području Baranje. Susreću se neznatne razlike u lokalnim nazivima ponekih alatki, tehnika izrade i ornamenata, koje nisu dosljedne, ali niti presudne za tumačenje osnovnih karakteristika tekstilnoga rukotvorstva Baranje.

Oblici vještina tekstilnog rukotvorstva koje susrećemo na prostoru Baranje u većini pojedinosti sačuvali su elemente praslavenske baštine, koji su karakteristični i za šire panonsko područje, a nepobitno povezani uz hrvatsko pučanstvo (Gavazzi 1991, 111; Radauš 1988, 19-20). Oni se naziru u upotrebi osnovnih sirovina (lan, konoplja, vuna), poznavanju pomagala za njihovu obradu (od stupe do preslice), korištenju tkalačkog stana s horizontalno položenom osnovom, načinu brojenja niti (seksagezimalni sustav), pojedinim ornamentima i koloritu s naglašenim crvenim tonalitetom. Srodnost se potvrđuje u pojedinim nazivima i oblicima alatki i izrađevina, kako će to pokazati i tekst koji slijedi.

UZGOJ I OBRADA TEKSTILNIH SIROVINA

Vlažne zemljišne površine uz doline riječnih tokova pogodovale su uzgoju lana, i to posebno kvalitetne vrste lana svilenca (*Linum usitatissimum*), koji se ubraja u staro nasljeđe poljodjelskih kultura panonskog prostora, a u Baranji je ostao osnovna sirovina za sav "bijeli tekstil" domaće proizvodnje do pedesetih godina 20.st. (Gušić, 1955, 81).

Uzgoj konoplje (*Canabis sativa*), tzv. *kudelje* korištene za domaću upotrebu, za žene, pre-rastao je vremenom u industrijsku proizvodnju i preradu u kudeljarama u Dardi, Kozjaku i Peskovima (Marjanović, 1986).

Način uzgoja i tehnološki proces obrade lana i konoplje jednaki su jer se radi o biljkama istih bioloških karakteristika. To su jednogodišnje zeljaste biljke, od kojih se za proizvodnju tekstila upotrebljava likovina smještena u sredini drvenaste stabljike. Proces dobivanja sirovina započinje sijanjem i završava pripremom pređe za tkanje, a sastoji se od nekoliko faza vezanih kako uz određeno doba godine, tako i uz upotrebu posebnih sprava i alatki.

Veličina zemljišta koje će se zasijati lanom i konopljom određivala se svake godine prema potrebi za platnom u kući. Sjetva se obavljala u proljeće, s obveznim završetkom do 15. svibnja, u pooranu i branom poravnatu zemlju. Sijao je ili muškarac *pod drljaču* ili žena *za motikom*.

Pedesetih godina 20.st. konoplja se, vjerojatno pod utjecajem industrijske proizvodnje, i za domaću upotrebu sijala strojem, *mašinom*, a žela srpom ili kosom.

Dozrele je stabljike tijekom srpnja, znači nakon šesnaest tjedana rasta, trebalo rukom iščupati iz zemlje. Pritom se konoplju odmah klasificiralo na visoke rascvjetale stabljike *velike kudelje* i niže stabljike *male kudelje*, tj. *kudelje I i II forme*. Lan i konoplju za sjeme sijalo se posebno jer je njihova vegetacija trajala duže, a stabljike se uglavnom nisu upotrebljavale.

Iščupane stabljike vezalo se u *ručice* i po dvanaest njih slagalo u snopove zvane *rakaši* ili *kozice*. Po broju *ručica* izračunavao se godišnji prinos.

Da bi se došlo do lanene i konopljne likovine od koje se dobiva vlakno trebalo je najprije odstraniti drvenaste dijelove stabljika, što se obavljalo u nekoliko faza obrade.

Započinjalo se namakanjem, *močenjem*, *kiseljenjem ručica*, pokrivenih blatom ili vezanih uz zabodenu motku, u plitkoj stajaćoj vodi u tzv. *močilima*. Močenje traje osam do deset dana, a za to vrijeme voda bi, procesom maceracije, omekšala i razgradila vanjski dio stabljika u *ručicama*, koje se zatim ispiru i suše razastrte po polju.

Posao se nastavlja mehaničkom obradom *ručica* uz pomoć alatki: ručne *stupe (trlice)* i *tepače*, na kojima se lome i odstranjuju drvenasti dijelovi stabljika.

Stupa (trlica) sastoji se od dva nasuprotno postavljena sistema dugih zašiljenih drvenih noževa, *zuba* ili *češlja*, ugrađena u okvir na četiri noge. Ručnim pokretanjem gornjeg dijela udara se, *tuče*, *ručica* položena u nastali razmak i tako postepeno lome stabljike (Radović 1956, 65). Drvenasti otpaci koji pritom nastaju zovu se *pozder* ili *puzdra*, a koriste se za ogrjev, kod sušenja mesa ili za popune otvora kod pokrivanja krovova slamom.⁵

Ručica se zatim čisti, *tare*, *šica*, *lupa*, *tepanji na tepači*, provlačeći preko vodoravno nasadene deblje drvene zaoštrene daske. I ovdje se odvaja zaostali *puzder*, ali i kratka gruba vlakanca koja se posebno predu za tkanje prostijeg platna.

Sljedeća faza obrade je *mikanje na grebenu*, odnosno iščešljanje vlakanca kako bi se olakšalo predenje. *Ručica* se povlačila preko dvije vrste grebena. U sredini drvene daske grebena bili su usađeni željezni šiljci, *klinovi*, rjeđe ili gušće raspoređeni. Na grebenu s gušćim klinovima, tzv. *perajki*, iščešljavalo se finije vlakno. Otrta i iščešljana vlakanca nazivala su se *povesmo* (u jedno *povesmo* sakupljalo se i do deset *ručica*), a otpaci od grebenanja *kućine*, koje su se također posebno ispredale.

Za predenje naročito čvrste, tanke i fine niti *povesmo* se trebalo *ščetkati ščetkom*, što znači iščetkati četkom načinjenom od svinjskih čekinja. Iščešljano *povesmo* posebno se savija i naziva *zec*. I *kućine* zaostale na četki, *ščetkarice*, *češarice*, spremaju se za predenje.

Tako se zapravo iz prerađene *ručice* prema kvaliteti vlakanca klasificiralo nekoliko poluproizvoda: *zec*, *povesmo* i tri vrste *kućina* (iza *tepače*, *grebena* i *ščetke*), koji će kasnije nakon predenja dati pređu različite kvalitete za izradu platna određene namjene.

Dosad opisani poslovi obavljali su se na otvorenom, na polju i u dvorištu uz kuću. Dijelom su vezani uz određeno godišnje doba (sjetva, žetva), i sunčano vrijeme jer su se *ručice* bolje obrađivale ugrijane. Poslovi koji slijede, od predenja do tkanja, obavljaju se u kući i nisu vezani uz klimatske faktore godišnjih doba, ali su se zbog obimnosti ostalih poljskih poslova radili uglavnom tijekom zime.

⁵ U selima Čeminac, Darda i Kopačevo upotrebljavala se nožna stupa umjesto ručne stupe.

Tako se i pređenje obavljalo *od Božića* (25.prosinac) *do Poklada* (do otprilike kraja ožujka). Starije žene pamte da su njihove bake prele na preslicu i vreteno, koje je kasnije zamijenjeno kolovratom. I preslica i kolovrat i žena koja prede naziva se *prelja*. U upotrebi su bile preslice prstenastog i stožastog oblika, koje su najčešće izrađivali seljani sami iz šljivovog drveta, te ih ponekad ukrašavali i plitkim urezima (Barlek 1984, 46).⁶

Povesmo je uz preslicu bilo privezano uzicom, *mazagom*, *privezitkom*, ispletenom iz raznobojne vune koja se zatezala malom koščicom ili kositrenom pločicom. Žena je prela uglavnom sjedeći, ručnu *prelju* bi zatakla za pojas s lijeve strane ili je usadila u rupicu na klupi, lijevom rukom izvlačila bi vlati iz *povesma*, vlažila ih slinom i sukala, dok bi desnom rukom okretala vreteno na koje se namatala ispredena nit. Kod pređenja na kolovratu nit se umjesto na vreteno namatala na malu cjevčicu od bazge učvršćenu u mehanizam kolovrata koji se pokretao nogom.

Žena je prela često usput obavljajući još neke poslove. No u dugim zimskim večerima pređenje je postajalo i predmetom društvenog okupljanja. Žene i djevojke bi odlazile svojim susjedama, *komšinicama*, svake večeri u drugu kuću. Na takvim skupovima se uz pređenje našlo vremena za razgovor, pjesmu i druženje, tim više što su na prela djevojaka znali "zalutati" i momci. Običaj takvog okupljanja nastavio se i onda kada je potreba za pređenjem prestala, pa su žene i djevojke na sastancima plele ili radile neke druge ženske poslove.

Da bi se pređa mogla dalje koristiti, ispredena nit se s vretena ili cjevčice prematala u velike svitke, tzv. *močiće*. To se obavljalo pomoću *raška*, rašljaste grane dužine do 1,5 m, koja na drugom kraju ima učvršćenu poprečnu letvicu.⁷ Pri prematanju nit se vodila preko rašlja pa naizmjenično na jedan i drugi kraj letvice (Gavazzi 1978, 214).

Istodobno se brojalo niti pređe kojom će se kasnije snovati osnova. Žena je dakle već kod prematanja trebala znati što će tkati jer je o tome ovisila količina pređe koju će namotati na *rašak*. Brojenje niti obavljalo su prema praslavenskom seksagezimalnom sustavu brojenja niti s najmanjom jedinicom *1 čisanicom* od 3 niti (Gavazzi, 1925). Sljedeća jedinica je *1 pasamce*, zatim *1 struka (pasmol)* i *1 močić*. Broj manjih jedinica u sastavu većih je promjenljiv, ali ukupan broj niti uvijek je djeljiv s tri odnosno šest.⁸

⁶ Zabilježena je upotreba i preslica drugih oblika: lopatasta /Darda, Čeminac/, rašljasta i buzdovanska /Kopačevo/, kao i podatak da su se u tim mjestima preslice kupovale na sajmovima ili od putujućih trgovaca.

⁷ U Čemincu i Dardi pređa se prematala bez pomagala preko ruke, odnosno od palca do lakta.

⁸ Navodimo tri primjera računanja kod prematanja pređe s različitim omjerima količina unutar zadanih parametara:

Torjanci - 1 *čisanica* = 3 niti;
1 *pasamce* = 10 *čisanica*;
1 *močić* = 7 *pasamaca*;
1 *struka* = 4 *močića*.

Topolje - 1 *čisanica* = 3 niti;
1 *pasamce* = 30-60 *čisanica*;
1 *struka [pasmol]* = 2 *pasamca*;
1 *močić* = 20 *pasama*.

B.P.Selo - 1 *čisanica* = 3 niti;
1 *pasamce* = 20 *čisanica*;
1 *močić* = 8-12 *pasamaca*;
1 *struka* = 2-4 *močića*.

Ispređena nit bila je ovisno o vrsti lana ili konoplje žučkastosmeđe ili zelenkastosive boje, pa se pređa prije dalje upotrebe trebala izbijeliti luženjem. Sam postupak ima nekoliko faza i zahtijeva dosta vremena. Najprije se *močići* pređe namaču u rastopinu kreča, zatim preko noći ostavljaju potopljeni u mlakom rastvoru pepela, *parlugu*, te ocijeđeni i posipani suhim pepelom griju u krušnoj peći. Pređa se zatim ispiru, slaže u veliku drvenu kaku i prekriva komadom grubog platna, *pepeljincem*, na koji se stavlja debeli sloj prosijanog pepela i preko svega prelijeva vruća voda. Lug na isteku iz lužnice također se skuplja i ponovo ugrijan prelijeva preko pređe. Postupak se ponavlja, *i do devet puta*, dok se lug ne izbistri. Idućeg dana *močići* se vade iz lužnice, ispiru i suše. Na isti način može se izbijeliti i otkano platno (Lechner 1964, 100).

Pređu iz koje će se snovati osnova bilo je potrebno nakon bijeljenja još i škrobiti. Škrob se radio iz otopine kukuruznog, *provino*g, brašna.

Da bi se ispređena nit konačno mogla upotrijebiti, potrebno je pređu premotati, *sukati*, i to na kaleme, *mosure*, ako će se iz nje snovati osnova i na male bazgove cijevi, *civi*, ako će poslužiti kao potka. Za taj posao upotrebljavale su se dvije alatke: *vital* i *sukalo*.

Svitak pređe napeo se između dva šipkasta valjka usadena u okvir velikog uspravnog vitla.⁹ Mehanizam *sukala* pokretao se ručnim okretanjem drvenog kotura s vodoravnom osovinom na koji se učvršćuje cijev ili kalem i na njih suče pređa iz *močića*.

Sljedeća osnovna sirovina za proizvodnju tekstila u baranjskoj kući bila je vuna. Vunena nit se u prošlosti proizvodila od domaće uzgajanih ovaca (Pinterović 1954, 79).¹⁰ Ovce su šišali o Jurjevu (23.IV) i Maloj Gospi (8.IX). Nakon pranja i sušenja runo se raščešljavalo rukom, *pročijavalo*, i ispređalo.¹¹

Runo se moglo odnijeti na pređenje ili zamijeniti za vunu u vunarama u Dardi, Branjinom Vrh u i Belom Manastiru. Takva je vuna bila jednakomjernije i tanje predena od vune predene kod kuće.

Uz preradu vune vezana je još jedna drevna vještina našeg sela, a to je bojanje pređe prirodnim bojama dobivenim od plodova i kora šumskog raslinja (Franić, 1936). U Baranji se npr. žuta boja dobivala kuhanjem cvijeta mlječike, karanfila i stabljika paprike, a crna i crvena boja od kore johina drveta uz dodatak galice ili stipse.

Pojavom anilinskih boja kemijske proizvodnje, dvadesetih godina 20.st., postupak bojanja vune znatno je olakšan, ali je ujedno promijenjen likovni dojam izrađevina - zagasite tonove prirodnih boja zamjenjuju jake otvorene nijanse analinskog kolorita. Posao bojanja vune preuzimaju i obrtnici, *farbari*, koje nalazimo u Topolju, Branjinom Vrh u i Belom Manastiru (Pinterović 1954, 80).

⁹ Uz spomenuto, po tipu starije vitlo, u Kopačevu i Gajiću upotrebljavalo se i *križno vitlo*.

¹⁰ U Gajiću je zabilježeno da je na prijelazu stoljeća bilo 26 posjednika ovaca sa stadom do 400 grla, a 1948. bilo je svega 6 domaćinstava koja su imala 6-8 ovaca.

¹¹ U Duboševici i Gajiću pamte da se runo raščešljavalo i pomoću para grebena sa sitnim gustim šiljcima.

TKALAČKE SPRAVE I PRIPREMA ZA TKANJE

Vratimo se postupcima koji slijede u procesu priprema za proizvodnju tekstilnog materijala bilo koje vrste. Poznato je da se tkanje sastoji od dva sustava niti: uzdužnog, tzv. osnove, i poprečnog, tzv. potke, koji se međusobno prepliću. Mogli bismo reći da tkanje započinje snovanjem osnove - dobivanjem uzdužnog sustava niti određene dužine i gustoće, prilagođene namjeni izatkanog materijala.

Osnova se snuje na *snovači*, spravi koja se sastoji od dva međusobno ukrižena pravokutna okvira spojena središnjom osovinom, učvršćenom u stalku na podu i gredi na stropu, koja omogućuje rotiranje *snovače*. Na jednoj gornjoj i donjoj poprečnoj stranici okvira nalaze se tri, odnosno jedan, drveni klin oko kojih će se ukrštati niti kod snovanja i brojenjem *pasamaca* određivati širina osnove. Snovalo se najčešće sa šest do devet *mosurova* postavljenih u rešetkasti stalak. Na početku snovanja oko *snovače* se polagala nit, *obumera*, kojom se odredila dužina osnove. Snovati se počinjalo od gornja tri klina tako da su se niti s *mosura*, sakupljene u pramen, okrećući snovaljku vodile po *obumeri* do donjeg klina, te istim putem, okrećući snovaljku u suprotnom smjeru, vraćale do gornjih klinova oko kojih su se križno polagale, *krstile*, i ujedno brojile. Brojenje se obavljalo istim načinom kakav smo susreli i kod prematanja pređe na *rašak*. Postupak se ponavljao dok se slaganjem pramenova ne bi postigla potrebna gustoća osnove, a ona je mogla brojati 11,12,13...do 23 *pasamaca*. Nakon završetka snovanja *osnutak* se povezuje na nekoliko mjesta i skida ispreplićući u pletenicu.

U prošlosti je gotovo svako domaćinstvo u baranjskim selima posjedovalo tkalački stan koji su izrađivali seoski majstori, *tišljeri*, ili vještiji gazde sami iz orahova i hrastova drveta. To je bio tkalački stan s horizontalno postavljenom osnovom zvan *stan* ili *stative* (Gavazzi 1926, 4).

Osnovni dijelovi *stana* bili su:

- *stative*, *prečage*, stranice temeljnog okvira koje povezuju ostale dijelove;
- *stražnje* i *prednje vratilo*, valjci vodoravno usađeni u bočne stranice na koje će se namatati osnova i izatkani materijal;
- s gornje strane okvira povezani uzicom, *mazagom*, preko malih kotačića, *koloturica*, *koturki*, u paru vise listovi, *nite*, *cipi*, s končanim kotlacima u koje će se uvoditi niti osnove;
- *nite* su *mazagama* vezane i uz *podnožnike*, učvršćene u podni dio okvira *stana*, pomoću kojih se pritiskom noge stvara zijev;
- ispred listova ovješeno je *bilo*, *brdilo*, pomični okvir s umetnutim rešetkasim *brdom*,¹² kroz koje će se također uvoditi osnova i tijekom tkanja sabijati potka.

¹² *Brd* su kupovali na sajmovima od majstora iz Slavonije i Bačke. *Brd* su bila obilježena brojevima 11,12,13... do 23, što je označavalo gustoću razmaka reška, a ujedno i broj *pasamaca* koje treba snovati za određenu gustoću osnove. Osnova iz tanje pređe bila je veće gustoće, odnosno brojila je više niti i uvodila se u brdo označeno većim brojem.

Kod stavljanja, *navijanja*, osnove na tkalački stan radile su dvije ili tri žene. Kraj osnove, odnosno omča kojom završava *osnutak*, pomoću šipke, *srdašca*, učvršćuje se u *stražnje vratilo*. Zatim se skupine niti, *pasamca*, ulažu duž zupčastog okvira, *grabljica*, čime se širina osnove jednakomjerno raspoređuje dužinom *vratila*. Tada se pletenica *osnutka* djelomično raspliće i prebacuje na prednju stranu *stana*. I dok jedna žena ovdje drži *osnutak* napet, druga, *majstorica*, *navijala*, okreće *stražnje vratilo* i time navija osnovu, a treća osoba kontrolira prolaz niti kroz *grabljice*. Kad je cijela dužina *osnutka* namotana, razdvajaju se niti osnove na parne i neparne, tako da se u križišta niti nastala *kršćenjem*, oko klinova *snovače* umeću dva uska štapa. To su *cipci*, koji pomažu da se osnova pravilnim slijedom uvodi u listove i *brdo*, te regulira napetost osnove kod tkanja.

Niti osnove zatim treba uvesti kroz omčice, *škuljice*, kotlaca u listovima i kroz reške na *brdu*. Po pravilu uvodi se po jedna nit u svaki kotlac, a po dvije niti zajedno u pojedinu rešku *brda*, i tako cijelom širinom osnove. Uvedene niti ispreplitalo se u nekoliko pramenova koje se vezalo uz komad platna, *gotovuš*, učvršćen u prednjem *vratilu*.

Napetost osnove na prednjem *vratilu* regulira se mehanizmom koji se sastoji od *sračice*, drvenog klina s utorom, usađene u dio *vratila* koji prelazi okvir stana, i *daščice* s nekoliko redova rupica koja se provlači kroz *sračicu* i sapinje malim drvenim klipćem. *Stražnje vratilo* učvršćuje se *zapinjačem*, duljom motkom oslonjenom o pod i provučenom kroz rupu također na dijelu valjka koji prelazi okvir *stana*.

Navijanjem osnove na tkalački stan završavaju se uz dugotrajni proces uzgoja i obrade sirovina, i poslovi pripreme pređe za tkanje.

TKANJE : TEHNIKE, ORNAMENTIKA, KOLORIT

Podsjetimo se ukratko na vrste sirovina kojima su Baranjke raspolagale za kućnu izradu tekstilija. Tu su na prvom mjestu lanena i konopljina pređa - slijedom od najkvalitetnije do najslabije - dobivena pređenjem iz *zeca*, *povesma* i tri vrste *kučina*. Treba spomenuti da je lanena pređa uvijek neusporedivo kvalitetnija i cjenjenija od *kudeljne* po tankoći, čvrstoći i bjelini niti.¹³ Na drugom mjestu tu je industrijski pređena pamučna pređa različite kvalitete odnosno debljine, koja se kupovala. Ona se koristila u kombinaciji s domaće proizvedenom pređom, a u zadnjoj fazi kućne proizvodnje materijala i kao zamjena za lan i konoplju. Iako spomenuta na zadnjem mjestu - vuna, domaće pređena ili kupovna, bila je jednako važna u domaćoj proizvodnji tekstila.

Osim vrste sirovina pojedini materijal određuje tehnika tkanja, kolorit i ornamentika, što sve zajedno diktira namjenu materijala.

Sve što se proizvodilo na tkalačkom stanu u Baranji se naziva *tkanje* ili *tkalo*, a kod toga razlikujemo *prtenu* - platnena tkanja i *vunetinu* - materijal izatkan iz vune.

¹³ U Baranjskom Petrovom Selu zabilježen je podatak da se lan tako tanko ispredao da se cijeli *močić* pređe mogao provući kroz prsten.

Prteno tkanje: Ako je za izradu platna upotrebljena ista sirovina u osnovi i potki takva platna nazivalo se: *laneno* (od lana); *konopaš, tkanjeno* (od konoplje); *pamučak, servijan* (od pamuka); *jednožič, oplata* (od *kučina*). Obično je osnova bila od tanje pređe, a potka je deblja nit slabije kvalitete.

Češće se međutim platno izrađivalo kombinacijom različite pređe, a onda je to tzv. *miješano, mišanac, smeša*. Prema upotrebljenoj pređi među takvim tkanjima razlikujemo: *polovicu* (osnova pamuk, potka *konoplja, po pamuku kudeljom*); *lanom šarano* (*po pamuku lanom*) i *guba* (*po lanu vunom*). Unutar nekih od spomenutih vrsta platna određenog sastava nalazimo i po nekoliko suvrstica, s obzirom na debljinu pređe koja određuje kvalitetu, a time i namjenu platna. Npr. prema vrsti *oplata* one služe za *pepeljinac, vreće, slamarice, ponjave, stolnjake i otarke*.

Naredna odrednica platna je način, odnosno tehnika tkanja. Među baranjskim platnima prema tehnici izrade razlikujemo: *čisto tkanje* i *šareno tkanje*.

Čisto tkanje - lansirno tkanje u 2 nita (*u 2 cipa, dvocipo*), najelementarniji je način tkanja u tzv. "vezu platna". Nit potke u čunku naizmjenično se prebacuje ispod dignutih i iznad spuštenih niti osnove u zijevu, te omjer niti u raportu, jedinici veza, koja se ponavlja cijelom širinom i dužinom tkanine iznosi 1:1 (Eckhel 1988, 33).

Ako se prilikom snovanja u osnovu ubace, *usnivaju*, skupine debljih niti, tkanjem u vezu platna, dobije se dojam uzdužnih pruga. Te niti mogu biti namotane na posebno *vratilo* i prilikom tkanja slabije napete, te uzdužne pruge poprime blagu valovitost, a platno se naziva *ćenar*.

Šareno tkanje, četverocipo, oblansko - nazivi su za način tkanja bijelog platna koji se dobiva različitim redosljedom uvoda pojedinih skupina niti osnove u 4 lista (*u 4 cipa*), u kombinaciji s različitim redosljedom gaženja na 4 *podnožnika* pri stvaranju zijeva za prebacivanje potke. Na taj način nastaju mala kvadratična ispupčenja koja se u većim ili manjim skupinama u obliku rastera raspoređuju cijelom površinom platna, dajući mu određenu reljefnost. Uzorci su slični tvorničkom pique tkanju.

Zabilježeni su mnogi nazivi uzoraka, *začima*, od kojih izdvajamo: *na velike i male cidule, šćipano, bostanci, nove mode, na karte, na mačje noge* ili *mačji trag* i sl. Zbog složenosti tkanja pojedinog uzorka nećemo ih potanje opisivati.¹⁴

I dok se čisto platno tka od svih prije spomenutih vrsti sirovina, *ćenar* se javlja uvijek u *servijanu*, a uzorke *šarenog tkanja*, osim na finijim platnima od lana i pamuka nalazimo i na *oplatama*.

Izatkano platno, širine 45-55 cm sprema se presavijeno i namotano u svitak - *trubu*. U jednoj *trubi* može biti od 8 do 25 m platna.

Od platna su se izrađivali pojedini dijelovi muške, ženske i dječje nošnje: *košulje, gaće, rubine, marame, pregači, rubinice*, te ostali predmeti svakodnevne namjene: stolnjaci, ručnici - *otarci*, jastučnice - *pavlake*, te ukrasne i obične plahte - *ponjave* za krevet.

¹⁴ Npr. raport uzorka *šćipano* iznosi 10:6, što znači da se svakih 10 niti osnove različito uvodilo i to u 1.,3.,1.,3.,1.,4.,2.,4.,2.,4. list i ponovo istim slijedom cijelom širinom osnove, a kod pretkivanja šest se puta različito gazi na *podnožnike*. Tako se dobije 1 *šćipanica* ili *kokica*, koja se dužinom i širinom platna ponavlja.

Kolika je potreba za platnom postojala, svjedoči podatak da je žena znala posjedovati u prosjeku pedesetak *rubina*, a za jednu rubinu bilo je potrebno oko 12 m platna. Iako je neke rubine naslijedila od svoje majke, većinu ih je morala sama izatkati, a također pripremiti platno za posteljinu i odjeću muških članova obitelji, kao i dio miraza za svoje kćeri. Ne manji posao čekao ju je i prilikom tkanja *vunetine*.

Vuneno tkanje: *Vunetina* je; kako u Baranji kažu, "*ruho načinjeno od domaće vunenog tkanja*". To su dijelovi nošnje što ih žena oblači povrh rubine: *pregače - ponjave za zastiranje prida se i za se* u podunavskim selima, *te suknja, obojaki i pregačica* koji se nose u podravskim baranjskim selima. Vunom su otkani i pojedini predmeti posoblja: pokrivke za krevet i *klupe - šarenice, ponjavke i ćilimi*, te male prostirke - *obojci*, na kojima se kleči u crkvi.

Materijal za svaki od spomenutih predmeta tka se kao poseban komad određene dužine i širine, a pojedini se predmet zatim oblikuje spajanjem potrebnog broja pola istih dimenzija.¹⁵

Kod svih spomenutih tkala postoje opće zajedničke značajke koje se odnose na: tehniku tkanja, ornamentiku i kolorit, a namjena pojedinog predmeta određuje njihove međusobne kombinacije, koje rezultiraju zaista velikom raznolikošću suvrstica unutar pojedine grupe predmeta.

Treba naglasiti da se vunom tka na osnovi od domaće pređe ili pamučnog konca koja se uvodi u brdo s rjeđim zupcima.

Podloga svega je *ćilimsko tkanje, čisto tkanje*, tj. lansirno tkanje u 2 *nita* u veznom bodu platna gdje deblja nit vune, kao potka prebacivana čunkom, opliče i sasvim prekriva rijetke i tanke niti osnove. Ukrasni elementi postižu se tehnikom klječanja i prebornim tkanjem na dasku i na šibe.

Klječanje, *tkanje na prste, na kocke*, izvodi se kraćim nitima potke ubačenim u zijev, kojima se posebno gradi svaki motiv ukrasa. Konture uzorka mogu biti ravnih linija te se između pojedinih likova pojavljuju okomiti otvori, ili nit prati zaobljenu konturu motiva tako da se susjedne potke u zijevu isprepliću.

Kod prebora na dasku, *ubiranja*, niti osnove se u manjim skupinama, od 3 do 8 žica, prebiru cijelom širinom i razdvajaju ulaganjem daske širine 10 cm, pomoću koje se stvara zijev, a u nastali razmak rukom ulaže po nekoliko niti potke. Iza svakog tako uloženog reda pretkiva se lansirnim tkanjem. Tako nastaju mala reljefna ispupčenja, *ubiranke*, koje se u jednakim razmacima ponavljaju cijelom širinom osnove. Može se tkati na jednu ili više dasaka time da je redosljed *ubiranih* niti različit.

I kod prebora na šibe, *na nitice*, niti osnove se također prije tkanja na određeni način prebiru. Prema redosljedu zadanom uzorkom cijelom širinom osnove pojedine niti se podižu i vežu na šibe, *nite*, koje su položene iza listova. Za svaki red uzorka prebire se, *niniti*, po jedna šiba, pa ovisno o veličini motiva jedan uzorak može imati i do petnaest šiba. Zijev za ulaganje ukrasne potke stvara se podizanjem šibe i na nju vezanih niti, a svaki ukrasni red pretkiva se i lansirnim tkanjem.

¹⁵ Tako su npr. *ponjavke za zastiranje* i *obojci* sastavljeni iz dvije *pole* širine oko 50 cm i dužina prilagođene visini osobe, dok su *šarenice* i *ponjavke za krevet* sastavljane iz tri *pole* širine oko 45 cm i dužine do 1,5 m.

Osnovna značajka ornamentike vunenih tkanja Baranje jesu horizontalne pruge, bilo da se radi o čistim linijama različitih boja ili o ornamentima koji u određenim razmacima unutar horizontalnih pruga teku cijelom širinom materijala. I ovdje opet postoje neke zajedničke karakteristike koje proizlaze iz tradicijske zadanosti.

Već kod čistih linija, dobivenih lansirnim *čilimskim* tkanjem susrećemo pored različitih boja i različitu širinu pruga, a u njihovom redanju i određene pravilnosti.

Najmanja jedinica prugastog ornamena je *šibica* - pruga širine 0,5-1 cm, koja uvijek nosi naziv jedne boje, *žuta, zelena, bila*, iako se sastoji od nekoliko višebojnih redova. Osnovna boja je u sredini, to je tzv. *srce* ili *upolak*, a s jedne i druge strane nastavljaju se obično po dvije uske crte različitih boja zvane *ograde*. Tako npr. *žuta šibica* ima *zeleno srce*, a crvenu i žutu *ogradu*. Pruge u boji razmaknute su jedna od druge bijelom cezurom, *svaka šibica je rastkavana bilim*.

Šiba je veći raport ornamenta, pojas koji se sastoji od više pruga raznih boja. I ovdje postoji središnja pruga jedne boje, od koje se na obje strane istim slijedom paralelno ponavljaju šire i uže pruge, *plantičice, tkaničice*, drugih boja, a iza svake se protkiva, *promolji*, crnom bojom. Širina *šibe* ovisno o broju pruga iznosi od 4 do 18 cm. Na jednoj *ponjavki, obojku* ili *šarenici* može se pojaviti i više *šiba* u različitom slijedu ponavljanja, a između svake od njih pretkiva se bijela pruga - *šibica bilim* ili *bila šibica* (Lechner 1962, 307).

Unutar poneke pruge u *šibi* mogu se tkanjem na dasku utkivati efekti *ubiranke*, a redoslijedom njihova ponavljanja nastaju motivi koji se nazivaju: *na jedno oko, na dva oka, na glupan...*

Tehnikom klječanja oblikuju se nizovi geometriziranih motiva koji se prema prepoznatljivom obliku nazivaju: *kalenice, srceta, jabuke, tulipan, tri pera, konji, pol konji, tice ...*

Preborom na *nitice* utkivaju se geometrizirani oblici: *esići, numerice, vitić, zvjezdice...* i stilizirani vegetabilni i zoomorfni motivi: *ditelina, vit i jabuke, ružice s listovima, tice, pilići...*¹⁶

Svaki od spomenutih motiva oblikom se ponavlja u horizontalnom nizanju unutar određene pruge, a na pojedinom predmetu može se pojaviti i po nekoliko pruga s različitim motivima, uvijek u kombinaciji s raznobojnim prugama čistog lansirnog tkanja.

Iako baranjska *vunetina* svojim izgledom zrači šarenilom, njezin kolorit sastavljen je od osam osnovnih boja. To su: crvena, crna, zelena, plavoljubičasta, žuta, narančasta, fres i bijela boja, međusobno kombinirane tako da u ukupnoj slici izrađevina prevladava crvenilo.

Vuneno ruho bilo je sastavni dio odjeće žena svih životnih dobi, *već su mala dica imala ponjavke, ne samo divojke i žene*. Međutim, strogo se pazilo kako će se žena *opraviti* shodno godinama starosti, kako će se obući za najsvečanije prigode ili u vrijeme *žalosti i prežalivanja*.

Dakle, o određenoj namjeni pojedinog odjevnog predmeta ovisilo je kojom će bojom,

¹⁶ Nažalost opseg ovog rada ne dopušta da se svi motivi nabroje i predoče crtežom ili slikom.

ornamentom ili tehnikom biti otkane *ponjavke*, *obojci*, *suknje* i *pregačice* (Lechner 1962,305; 1977, 317-320).

Stupnjevanja modaliteta svake suvrstice, koja su dosada zabilježena, pokazuju da se njihov raspon uvijek kreće od crvenijih do zagasitijih tonova i od jače ukrašenih do manje ornamentiranih primjeraka, unutar kategorija odnosa mladost - starost i veselje - žalost.¹⁷

Nazivi pojedinih predmeta nisu određeni prema njihovoj funkciji, već prema načinu izrade, koloritu i ornamentici. Evo tek nekoliko primjera: *ponjavke u dvi daske*, *ponjavke na nitice*, *suknja ubirana*, *suknja na prste*, *obojak na retke*,... *obojak crveni*, *suknja zelena*, *ponjavka crna*,... *obojak na zube*, *ponjavka na jedno oko*, *ponjavka na križiće*,... *pregačica jako na prste-šarena*, *obojak malo na prste-na križiće* i *jabučice*...

Običnom će se čitaocu (pa i etnologu) vjerojatno biti teško snaći u mnoštvu naziva i prema nekom od njih prepoznati određeni predmet, ali Baranjke su vjerojatno bile oštrijeg oka kad su razlikovale pojedine modalitete prema takvim nijansama ukrasa koji se kriju iza naziva *pregačica crvena* i *pregačica malo crvenija*, ili *ponjavka crna malo svitlija* i *ponjavka crna malo šarenija*.

VEZ : TEHNIKE, ORNAMENTIKA, KOLORIT

Vratimo se platnu kao materijalu iz kojeg je načinjeno osnovno odjevno ruho u Baranji-ženska *rubina*, te muška *košulja* i *gaće*. Kao način ukrašavanja spomenutih predmeta korišten je vez, tzv. *šiče*. Njegove specifičnosti mogu se sagledati kroz nekoliko osnovnih aspekata, a to su, uz već spomenutu platnenu podlogu, još i: materijal kojim se veže, tehnike veza, ornamentika i kolorit, te mjesto na kojem se izvodi vezeni ukras - sve u okvirima tradicijske zadanosti oblikovanja pojedinog predmeta.

Od materijala kojim se izrađuju vezovi Baranjke su upotrebljavale pamučne konce: bijeli *tiriplik*, višebojni *natak*, mercerizirani svilenkasti višebojni *markulan*, te niti umjetne svile. Ovo "višebojni" treba shvatiti uvjetno, jer osim bijelim koncem i ponekad raznobojnom svilom, vezovi se u Baranji izrađuju samo kombinacijom konca crne, crvene i plave boje. Kao ukras prihvaćaju se i metalne pločice, *jasprice*, *dukatići*, *trepte* i pozamenterijske vrpce, *pantlike*.

Izbor tehnika veza također možemo svrstati u nekoliko osnovnih grupa. To su tzv. bijeli vezovi: *priplet - priplet*, *rasplet*; *rasplet - prošov*, *proter*; *izrezanac - prosicano*, *popletano*; zatim vezovi brojem: *utkanica - opakno šito*; *plosni vez - šito*; *napuššana pružanka - našito*, *ujedno*; te plosni vez po pismu - *trukovano*; i aplikacija metalnih pločica - *jasprano*, ili vrpce - *ukrašeno pantlikama* (Radauš, Szenczi 1973).

Kombinacijom načina izrade pojedine tehnike veza i konca određene boje dolazimo i do palete ornamenata.

¹⁷ Zdenka Lechner u citiranim radovima donosi redoslijed modaliteta *ponjavki za zastiranje* prema kazivanju u selu Topolje svrstanih u 16 grupa, a podjelu *obojaka* i *sukanja* zabilježenu u Torjancima i Baranjskom Petrovom Selu u 17 vrsta. Unutar pojedine grupe moguće je daljnje nizanje varijanti, *možeš šare mišat kako očeš*.

Priplet - tehnika šivane čipke izvodi se iglom i bijelim koncem nizanjem zabodaka pri spajanju dva komada platna. Tako nastaju uže ili šire pruge mrežastog ornamenta: *na srceta, na dvi kuke, na jabučice ...*

Raspлет se radi izvlačenjem poprečnih niti u tkanju i zatim oplitanjem i stezanjem uzdužnih niti, iglom i bijelim koncem. Geometrizirani šupljikavi motivi nose nazive: *trnoga, jabučica, prstaci, dvoje kuke ...*

Kod izrezanca se niti podloge po određenom uzorku izvlače u oba smjera i izrezuju, *prosicaju*, a preostale niti opliću se iglom i bijelim koncem. Najkarakterističniji je motiv kvadratića s četiri otvora, *pendžerčić*, koji se ponavlja u nekoliko varijanti.

Ako se *prosicanjem* dobije raster u obliku mrežice, po njemu se debljom niti bijelog konca *popleće*, iscrtavaju konture željenog motiva. Najčešći su geometrizirani zoomorfni likovi: *tice, pilići, pjetao, jelen ...* kao i stilizirana *srceta, zvizde, tulipani ... Popletati se može i na mrežici tvorničke izrade, upletu*, što se često radi raznobojnom svilom.

Kod vezova brojem, *opako šito* i *šito*, odbrojavanjem niti podloge, s naličja ili lica, crnim i plavim koncem, iscrtavaju se najčešće geometrijski oblici: *vitići, esovi, očice, križić, mačji trag, legutka, mravki*, uz stilizirana *srceta, cvjetice, ditelinu, tice ...* Bodom napuštane pružanke, također odbrojavanjem niti, ali kombinacijom crnog, plavog i crvenog konca, reljefnim zabodcima našivaju se vegetabilni i zoomorfni motivi: *srceta, šljivice, šarene grane, prazne grane ...*, *tice, pitlovi, patke ...*

Naziv *trukovano* odnosi se na vegetabilne ornamente otisnute - iscrtane, na platnu i izvezene plosnim vezom po pismu.

Aplikacije *jaspricama* mogu pratiti pojedine od spomenutih vezova, ili se *bilim* i *šarenim jasproma* iscrtavaju motivi: *kalenica, tulipana, vitica ...*, često u kombinaciji s ukrasima od *pantlika: križane pantlike, četiri srceta ...*

Svaki od spomenutih motiva, unutar pojedine tehnike rada, oblikom se ponavlja u horizontalnom ili vertikalnom nizanju. Ponekad se u jednom nizu izmjenjuju po dva različita oblika, ili se, kao kod nekih vezova brojem, isti oblik naizmjenice radi drugačijom kombinacijom boja konca.

Oblikovanjem pojedinog predmeta "zadano" je mjesto ukrasa, a tradicijskim ponavljanjem može se ustvrditi i određena pravilnost upotrebe pojedinih vezova na određenim mjestima.

Kod *rubine* vezeni ukras nalazimo oko vratnog izreza, na prsima i leđima *oplećka*, na *krilima*, te na rukavima. Može se reći da se u pravilu oko vratnog izreza vezeni dio *opšivala, garila*, radi bodom utkanice, *opako šito*, zatim da se sastavi *pola* na *oplećku* i *krilima* spajaju užim ili širim prugama pripleta i *upleta*, ili se preko sašivenih spojeva veze bodom po žici. Težište ukrasa na rubini nalazi se uzduž rukava i u nizovima vertikalnih pruga tzv. *mesta na oplećku i krilima - na prsu tri mesta šito, na krilima dva mesta raspлетeno ... i do devet mesta se može našit*.

Iako je na svakoj *rubini* primijenjeno više načina ukrašavanja, jedna tehnika uvijek prevladava na spomenutim *mestima*. Prema njenom nazivu pojedine *rubine* svrstavaju se u: *raspletene, šite, prosicane, popletane, pripletane, trukavane* i *jasprene*, a unutar svake grupe vrši se klasifikacija prema obliku, veličini, i tonalitету ukrasa. Modaliteti suvrstica

bili su podređeni funkciji *rubine*, jer i ovdje su, kao i kod *vunetine*, postojala stroga pravila što žena određene dobi može obući za *žalbu* i *prežalivanje*, a kako se *opravit* za svečane prigode (Lechner 1967, 227-233).

Kod muške nošnje vezeni ukras je znatno skromniji. Nalazimo ga oko vratnog i prsnog izreza, te duž rukava *košulje*, a ponekad i kao usku prugu uz rubove platnenih *gaća*.

“ŠTO JE PRELA DO POKLADA - TO JE TKALA DO USKRSA”

Od kolikog je značenja u okviru autarkične ekonomike baranjskog sela bilo da se svi poslovi oko izrade tekstila kvalitetno i na vrijeme urade pokazuje niz pošalica pjesama i vjerovanja iskazanih magijskim “zabranama” i gatkama, koji prate pojedine faze opisanog procesa proizvodnje.

Npr. već na Badnjak (24.XII) nakon večere žena bi izvlačila slamu ispod stolnjaka i po njezinoj dužini *gatala* kako će visoko izrasti lan ili konoplja iduće godine. Sjeme za sijanje moralo se držati u bijelom, posebno otkanom, *pregaču*, kako bi pređa bila bijela. Prilikom sijanja žene su obično jele jaja i šunku u nadi da će prinos biti veći, a pređa mekša. I čupanje *ručica* bilo je bolje obaviti kada je mladi mjesec, *za mladaka*, da bi pređa bila bjelija. Prema raširenom vjerovanju nije se smjelo presti ako je netko u kući jeo - *da se ne sapletu creva*, a kaleme i cijevi s predom odlagati na krevet da tkanje ne bude mekano ili rijetko. Snovati se opet nije smjelo u trećoj korizmenoj (bezimenoj) nedjelji jer će se roditi mrtvo dijete (bez imena), a ako je *snovača* prilikom snovanja škripila, udat će se djevojka iz te kuće.

Na prelima su se mogle čuti i brojne rugalice i pjesmice koje bez sumnje svjedoče o tome koliko je cijenjena bila marljivost prelja, tkalja i vezilja, a i o društvenoj dimenziji tih skupova. Evo nekih primjera:

Što je prela do Poklada, to je tkala do Uskrsa !

*Didak rekao babi: “Predi, predi nepredo”, a ona će njemu:
“Ne mogu ti dedo, uveče mi drima, a ujutro zima” .*

*Sastale se prelje pa divane:
Jesi l' drugo kudelju oprela?
Ajd u bolu, nisam ni počela,
Ponedjeljak, to j' nedeljni svetac,
A utorak ne valja početi,
A u sredu ognjena Marija!
U četvrtak vreteno ne zvrči,
A u petak od prelje je svetac,
A u subotu da se operemo,*

*Da smo seke u nedelju lepe,
Veselo srce kudelju prede,
Veselo oči dragoga glede,
Kudelja svila, svak' čas se kida,
Draga ne pušća dragog iz vida.
Vrti se vrti kolovrate moj,
Dok ti ne kažem: kolovrate stoj!*

Baranjsko Petrovo Selo (Lechner,1954)

*Oj svatovi moje milo perje,
Pite, jete, pa se veselite,
Pa mi onda za snašom idite,
I ovamo mi snašu dovedite,...
Ako j' bila šilja i vezilja,
Svi će svati pivajući doći.
Ako j' bila drimava divojka,
I svati će drimajući doći.*

Draž (Mihaljev,1972)

Kada se svatovi vrate, svekrva dočekuje mladu na kućnim vratima, a od ulaza u dvorište do svadbenog stola rasprostire *trubicu* platna. Snaha gazeći po platnu ulazi u kuću, a svatovi pjevaju:

*Steri platno ženikova majko,
Nek se cv' jeće sad po njemu kreće!*

Baranjsko Petrovo Selo (Babić,1941)

I taj djelić svadbenog običaja svjedoči koliko je važnost, a i simboliku, imalo platno. Svekrva dopušta snahi da hoda po platnu koje je "njenih ruku djelo", i time joj vjerojatno na neki način daje do znanja da je sada njen red da, uz ostale poslove u kući, preuzme i brigu oko proizvodnje tekstila za svoju obitelj.

Iz dosadašnjeg se izlaganja moglo naslutiti, a sada treba i naglasiti, da je sav posao oko tekstilija, što znači od priprema sirovina do tkanja, šivanja i veza, bio u rukama žena. Muškarci su pomagali samo kod pripreme sjetvenih radova. Stjecanje potrebnih vještina odvijalo se prenošenjem znanja iz generacije u generaciju, nekada u okviru velikih obiteljskih zadruga, a kasnije u inokosnim domaćinstvima. Djevojke i žene tkale su i oblikovale tekstilne predmete prvenstveno, ili gotovo isključivo, za sebe i članove svoje uže obitelji. Tek u zadnjoj fazi aktivnog tkanja u baranjskim selima javlja se i "tkalja" koja će tkati za druge, za novac ili *napola*, što znači da naručiteljica daje potrebnu pređu i s tkaljom dijeli izatkani materijal.

Zanimljivo je da su prigodom tkanja Baranjske vrednovale uloženi trud, odnosno vrijeme potrebno za izradu tkala i količinu utrošenog materijala. Svoju tkalačku vještinu smatrale

su samu po sebi razumljivom, jer je ona bila redovit posao žene uz ostale seoske poslove u okviru autarkičnog gospodarstva. Uz potrebna tehnička znanja ta je vještina podrazumijevala i osebniju likovnu kreativnost. Jer iako podređeni tradicijskoj zadanosti, baranjski tekstilni predmeti prava su mala remek-djela pučke likovne umjetnosti.

Proizvodnja tekstila na opisani način održala se u baranjskim selima do pedesetih godina 20. st., odnosno do vremena kada je postojala potreba za materijalom za izradu nošnje kao svakodnevnog odjeće.

Ipak napuštanjem tradicijskog načina odijevanja potreba za tkanjem na zamire potpuno, iako se broj tkalja sve više smanjuje. U pojedinim selima tkanje postaje dodatni izvor zarade i "tkalja" će za naplatu otkati *šarenu ponjavu* i *čilim*, sada u funkciji prostrirke za pod, ili platno za *rubine*, da se *deca mogu opraviti*, svečano obući za folklorni nastup (Lechner 1982, 113).

I vještina veza održala se na životu. Uz poneku novo sašivenu *rubinu*, vezom se ukrasi i stolna prostrirka i tabletić. A u želji "da se ne zaboravi baštinjeno" učenici osnovne škole u selu Draž proteklih su dvadesetak godina vještinu veza svojih baka mogli naučiti i u okviru slobodnih aktivnosti nastavnog programa (Eckhel 1985, 4).

* * *

Temeljem građe, u uvodu spomenutih izvora, iznesene su osnovne značajke tekstilnog rukotvorstva Hrvata u Baranji - tog neizostavnog dijela mozaika hrvatske etnografske baštine.

Te značajke telegrafski sažete glase: izrada platnenog i vunenog tkanja od domaće proizvedenih sirovina; tehnike tkanja - lansirno, prebor na šibe i klječanje; tehnike veza - priplet, rasplet, izrezanac, pružanka i plosni bod; ornamentika - horizontalne raznobojne pruge u tkanju i vertikalno nizanje vegetabilnih i zoomornih likova u vezu; kolorit - osam boja u tkanju i četiri u vezu.

Međusobnim kombinacijama nabrojenih konstanti, u okviru zadanih kanona načina izrade i oblika pojedinih tekstilija, postignuta je raznolikost i brojnost modaliteta suvrstica pojedinih predmeta.

Uz bogatstvo u materijalu - u predmetima, sačuvano je i lingvističko blago u brojnim lokalizmima naziva predmeta, načina izrade i ornamentike ukrasa.

Upravo taj oblik sačuvane građe traži i obvezuje na daljnji rad. Npr. na determiniranje i poredbu, istih ili različitih, naziva pojedinih pojmova - naročito kod *vunetine*, ili na izradu grafičkih prikaza motiva prema potvrđenim lokalnim nazivima - kod sveukupne ornamentike.

Time bi se olakšala i sva daljnja proučavanja tekstilne tematike Baranje. A ona bi, uz već spomenute slavenske korijene osnovnih vještina proizvodnje tekstila, trebala razlučiti i eventualne ostale utjecaje povijesnih strujanja i kulturnih tradicija susjednih naroda koji su djelovali na razvitak tekstilnog umijeća na ovim prostorima, a što bi pomoglo u pravilnoj valorizaciji ovog dijela naše kulturne baštine.

Ovaj je rad nastao u vrijeme kada se u hrvatskoj Baranji događaju nemile promjene uzrokovane ratom, ugroženi su ne samo životi Hrvata, već i njihova materijalna dobra, a među njima svakako i tekstilna etnografska baština. Stoga je ovaj opis postupaka i izradovina tradicijske tekstilne proizvodnje svojevrsni pokušaj očuvanja određenog znanja, te materijalne i društvene prakse koja je bila neospornim sastavnim dijelom načina života i kulture baranjskih Hrvata.

LITERATURA I IZVORI:

Babić, Franjo:

- 1941. Kod baranjskih Hrvata, *Hrvatski list*, Osijek

Barlek, Josip:

- 1984. *Preslice u Hrvatskoj* (katalog izložbe), Etnografski muzej, Zagreb

Brdarić, Stjepan:

- 1986. Nošnja i ženidba kod baranjskih Hrvata, *Dakovački vezovi*, Đakovo

Eckhel, Nerina:

- 1985. *Vez i tkanje Baranje* (katalog izložbe), Etnografski muzej, Zagreb
- 1988. Uzgoj i obrada tekstilnih sirovina i proizvodnja tekstila, *Čarolija niti* (katalog izložbe), Muzejsko galerijski centar, Zagreb

Franić, Ivo:

- 1936. Staro narodno bojanje prirodnim bojama, *Vjesnik Etnografskog muzeja*, Zagreb

Gavazzi, Milovan:

- 1925. Slavske mjere za predivo i tkivo prema seksagezimalnom sistemu, *Slavija* III/4, Prag
- 1926. Praslavenski tkalački stan i tkalačka daščica, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 26, JAZU, Zagreb
- 1978. O postanku motovila istočne i jugoistočne Evrope, *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Liber, Zagreb
- 1991. Sudbina značajnih kulturnih elemenata, nasljeđe kulture Južnih Slavena, *Baština hrvatskog sela*, Otvoreno sveučilište, Zagreb

Gušić, Marijana:

- 1955. *Tumač izložene građe*, Etnografski muzej, Zagreb

Lechner, Zdenka:

- 1954. Obrada kudelje u baranjskim selima, *Osiječki zbornik* br.IV, Osijek
- 1962. Ponjavke za zastiranje, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 40, JAZU, Zagreb
- 1967. Rubine baranjskih Hrvatica, *Osiječki zbornik*, br.XI, Osijek
- 1977. Baranjske vunene pregačice, obojci i suknje, *Osiječki zbornik*, br.XVI, Osijek
- 1982. Tkalja na sjeveroistoku Hrvatske, *Žena u seoskoj kulturi Panonije*, posebno izdanje Etnološke tribine, HED, Zagreb

Marjanović, Ivo:

- 1986. *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek

Mihaljev, Jelka:

- 1972. Mara veze lipotu vezova, *Dakovački vezovi*, Đakovo
- 1981. Biljni motivi u narodnom stvaralaštvu Baranje, *Dakovački vezovi*, Đakovo
- 1983. Životinjski motivi u narodnom stvaralaštvu Baranje, *Dakovački vezovi*, Đakovo